

графії. М., 1990. 12. Ортега-и-Гассет. Х. История как система // Вопросы философии. 1996. №6. 13. Конопкин О.А. Феномен субъектности в психологии личности // Вопросы психологии. 1994. №6. 14. Машин В.А. О двух уровнях личностной регуляции поведения человека // Вопросы психологии. 1994. №3. 15. Малинин В.Б. Основания и пределы уголовной ответственности за бездействие: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Л. 16. Кудрявцев В. Н. Право и поведение. М., 1978. 17. Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов / Отв. ред. И.Я.Козаченко, З.А.Незнамова. М., 1997. 18. Уголовное право России. Ч. Общая: Учебник для вузов / Отв. ред. В.В. Кругликов. М., 1999. 19. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна: Курс лекцій. К., 1996. 20. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: Учебник. М., 1982. 21. Формы мышления. Диалектика и логика / Под ред. Б.М. Кедрова. М., 1962. 22. Кнапп В., Герлох А. Логика в правовом сознании: Пер. с чешск. Общ. ред., вступ. статья А.Б.Вейнгера. М., 1987. 23. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Ч. Общая / Отв. ред. Ф.Г. Бурчак. К., 1985. 25. Лейленд П. Кримінальне право: злочин, покарання, судочинство (англ. підхід). Пер. з англ. П. Тарашука. К., 1996.

Надійшла до редколегії 27.10.2000

А.Є. Голубов, ад'юнкт каф. кримінального процесу Ун-ту внутр. справ

ЕЛЕМЕНТИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ОСОБИ

Застосовуючи поняття правового статусу в праві взагалі або застосовуючи його відносно до сфери кримінального процесу, з урахуванням особливостей цієї галузі, ми повинні сприймати його не тільки як закріплене правом становище особи, а і як сукупність елементів, які входять до його складу. Ці юридично визначені складові не є абстрактною конструкцією, а існують як об'єктивно необхідні структурні явища, котрі у своїй сукупності утворюють статус особи, яким вона володіє. Крім того, що ця сукупність утворює правове становище, вона має певну особливість, кожний елемент її діє у взаємозв'язку з іншими, вони в певній мірі обумовлені один одним. Таким чином, можна зробити висновок, що коли відсутній хоча б один з елементів, вести мову про правове становище як цілісне поняття ми не можемо. Без цих елементів взагалі неможливо вести мову про правове становище особистості. Цей погляд знайшов своє відображення і в фаховій літературі [1, с.15].

У межах кримінального процесу визначення цих елементів має неабияке значення. Визначається це тим, що ця сфера діяльності держави, де вона через свої спеціальні органи та правові засоби регулювання кримінально-процесуальних відносин фактично перебуває віч-на-віч з людиною, при недостатньому правовому врегулюванні, може бути джерелом підвищеної небезпеки для суспільства та особистості. Тому якісна розробка питань, пов'язаних із складом та елементами кримінально-процесуального статусу особи, займає не останнє місце у правовій регламентації діяльності у сфері кримінального судочинства, вона повинна базуватися на урахуванні

існуючих принципів кримінального процесу та новітніх теоретичних розробок у цій галузі та бути спрямована на реалізацію принаймні двох цілей. З одного боку, наявність цих складових процесуального статусу дозволяє забезпечити захист особи, яка вступає у кримінально-процесуальні відносини, та надати їй можливість бути повноправним суб'єктом, а не об'єктом у них, а з другого боку, дає змогу як можна повніше досягти цілей, які стоять перед кримінальним судочинством.

Розробка питань, пов'язаних із правовим статусом особи, у тому числі із його структурою, давно йде у правовій літературі. З приводу цих питання свою думку виказало чимало вчених-юристів (Алексєєв С.С., Вітрук М.В., Восводін Л.Д., Горшнев В.М., Кучинський В.О., Кокорев Л.Д., Корнуков В.М., Лукашева О.А., Мартинчик Є.Г., Матузов М.І., Строгович М.С., Янович Ю.П. та інші). Як було підкреслено М.І. Матузовим: «Ці питання потребують подальшої розробки стосовно до нових умов розвитку нашого суспільства ... з урахуванням найновітнішого конституційного та чинного законодавства. Цього потребують тенденції розвитку ... правової системи.» [2, с.47]. Ця думка не втратила свого значення і зараз.

На жаль, незважаючи на те, що ці питання обговорювалися, у літературі немає однакості думки щодо структури правового становища особи. Різні автори включають до складу правового статусу різні елементи, що, на їх думку, повністю висчерпують його структуру та складають цілісну правову категорію. До його структури залучають такі елементи як: громадянство, дієздатність, принципи, правові норми, права та обов'язки, законні інтереси, гарантії, відповідальність та статутні відносини. На нашу думку, не всі вони входять до структури правового (процесуального) статусу, деякі є умовою його придбання, деякі засобом його реалізації, та вони можуть впливати на зміст елементів структури статусу. Далі ми визначимося із тими елементами, що, на нашу думку, складають правовий (процесуальний) статус. Але всі вчені як необхідні структурні елементи виділяють права та обов'язки, які має особа [1, с.15; 2, с.59; 3, с.115; 4, с.25; 5, с.58; 6, с.9]. Це, на нашу думку, викликано тим, що без цих складових взагалі неможливо вести мову про статус особи. У літературі прямо підкреслюється, що вони є ядром правового становища. Якщо інші компоненти носять так би мовити «додатковий» характер, що не виключає необхідності їх існування у рамках цього правового явища, то права та обов'язки є тим стовпом, навколо якого та доповнюючи який існують інші елементи. Також треба підкреслити той момент, що права та обов'язки повинні зрівноважувати один одного у статусі особи, щоб не було нікого тільки «правого» чи тільки «зобов'язаного». Серед правознавців відносно прав та обов'язків йде спір про їхній характер – він об'єктивний чи суб'єктивний. Ми дотримуємося точки зору тих авторів, котрі вважають, що вони носять характер суб'єктивних [1, с.54, с.65; 2, с.59; 3, с.120–121; 6, с.9]. Оскільки статус належить особі і вона безпосередньо реалізує належні їй права та виконує покладені на неї

обов'язки, які разом входять до складу її загального правового, а також процесуального статусів, тому ми можемо стверджувати, що вони носять суб'єктивний характер.

Ще одним елементом, що, як ми вважаємо, входить до складу правового становища особи, є її законні інтереси. Ми не згодні з думкою О.А.Лукашевої, що інтереси – це категорія «доправова» або позаправова і тому не входить до складу елементів статусу [5, с.60–61]. Із свого боку вважаємо, що їх включення не тільки обумовлено тим, що законодавець звертає на них увагу формулюючи правові норми, що стосуються становища особи у кримінальному судочинстві, наприклад ст.ст.21, 27 Кримінально-процесуального кодексу України, а й тим, що вони включені у сферу правового регулювання, визнаються належними особі та захищаються державою. Як підкреслювалось у літературі, це є юридично значимий інтерес, заснований на законі та такий, що виходить з нього, визнається ним, відповідає йому і, перебуває у сфері його дії [2, с.119]. Як елемент статусу, ми визнаємо не усякий інтерес особи, а тільки законний, і тільки такий інтерес повинен бути визнаний та захищений у рамках кримінального процесу. До того ж стосовно кримінального судочинства можливо вести мову про два рівні інтересів, інтереси особи взагалі, які охороняються законом, а також інтереси, що виникають у зв'язку з залученням особи до кримінально-процесуальної діяльності [1, с.79–81]. Чітко формулювати весь спектр законних інтересів в нормі чи нормах права неможливо та й не доцільно, бо у кожній особі на кожному етапі її діяльності виникають притаманні їй інтереси. Наше завдання полягає у тому, щоб з'ясувати, законний він чи ні, маємо ми змогу задовольнити його на певному етапі і при наявності відповідних умов, за допомогою засобів, що є в нашому розпорядженні.

Належні особі суб'єктивні права, законні інтереси та покладені на неї обов'язки повинні бути забезпечені механізмом, який би дав змогу здійснювати їх, тобто таким правовим засобом, котрий дозволяє говорити про їх реальне існування, закріплення та реалізацію певною особою. На наш погляд, таку роль в праві виконують юридичні гарантії, які знаходять своє відображення у законі. Вважаємо, що було би доцільно зробити поділ вказаних вище гарантій на гарантії реалізації та гарантії забезпечення прав, обов'язків та законних інтересів. Таке виділення показує об'єктивно існуюче становище, яке знайшло своє відображення у чинному законодавстві. Наявність гарантій, спрямованих на реалізацію того чи іншого компонента правового статусу, дозволяє особі найбільш повно та ефективно використати їх у рамках тих правовідносин, де вона діє. Вони обумовлюють перехід закріплених у нормі права прав, обов'язків та законних інтересів, які входять до статусу конкретної особи у дійсність. Також завдяки їм здійснюється у правовій формі: конкретизація меж прав, обов'язків та законних інтересів, юридичних фактів, з якими зв'язується їх реалізація, процесуальних форм реалізації елементів статусу, міри заохочення для стимулювання

правомірної поведінки суб'єкта. Друга група гарантій має дещо інше спрямування. Воно полягає в тому, що вони повинні забезпечити як реальність існування прав та обов'язків, так і реальність того, що вони будуть реалізовані. Це забезпечується встановленням контролю за правомірністю поведінки учасника кримінально-процесуальної діяльності, засобів правового захисту прав та законних інтересів особи, встановленням мір юридичної відповідальності та інших процесуальних форм охорони та забезпечення прав та обов'язків. Але їх не треба різко протиставляти одна одній, вони складають дві сторони одного явища – юридичні гарантії.

Підсумовуючи викладене, зробимо висновок, що елементами, які входять до складу правового (кримінально-процесуального) статусу особи, є права, обов'язки, законні інтереси та гарантії реалізації та забезпечення трьох попередніх. Ця сукупність є необхідною для нормального існування та ефективного функціонування такого явища правової дійсності, як правове становище особи. Також їх виділення дозволить, з'ясувавши зміст та призначення кожного з компонентів, здійснити необхідні заходи щодо поліпшення процесуального статусу кожного суб'єкта кримінального судочинства. Тобто для досягнення цієї мети ми повинні провести аналіз кожного елемента статусу, з'ясувати наявні резерви для їх оптимізації та здійснити її за допомогою певних правових засобів. А оскільки вони взаємопов'язані між собою та у цих взаємозв'язках входять до складу процесуального статусу особи, то ми повинні в результаті отримати відповідне процесуальне становище учасника кримінально-процесуальної діяльності. Поряд з проблемами покращення статусу конкретного учасника кримінального процесу стоять питання про взаємозв'язок та взаємоузгодженість статусів різних учасників. Воно має також важливе значення, адже особа реалізує свій процесуальний статус у взаємодії з іншими суб'єктами, котрі теж володіють певним правовим становищем, і не можна допустити, щоб хтось з учасників правовідносин мав якісь привілеї перед іншими. Врегулювання цього питання повинно бути засновано на урахуванні особливостей кожного з учасників, взаємин, між ними. У такому разі ми визначимося не тільки із системою статусів учасників кримінально-процесуальної діяльності, а й відповідним чином здійснимо вплив на процесуальне становище конкретного учасника.

Список літератури:

1. Корнуков В.М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве. Саратов, 1987.
2. Матузов Н.И. Правовая система и личность. Саратов, 1987.
3. Кучинский В.А. Личность, свобода, право. М., 1978.
4. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М., 1979.
5. Лукашева Е.А. Право, мораль, личность. М., 1986.
6. Янович Ю.П. Проблемы совершенствования процессуального статуса подозреваемого и обвиняемого: Автореф. ... канд. юрид. наук. Х., 1990.
7. Демократия и правовой статус личности в социалистическом обществе. М., 1987.

Надійшла до редколегії 23.10.2000